

Соціологія права:

деякі аспекти методології

К. С. Яцино

аспірант кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені
Тараса Шевченка

У статті проаналізовано різноманітні методи, якими оперує наука соціологія права при дослідженні правових явищ. Наведена класифікація методології соціології права та досліджуються різні підходи до трактування поняття «метод» в правовій соціології.

Ключові слова: методологія соціології права, емпіричні методи збору первинної інформації, дослідницькі методики, соціологічна концепція права.

В статье проанализированы разнообразные методы, которыми оперирует наука социология права при исследовании правовых явлений. Подается классификация методологии социологии права и исследуются разные подходы к трактовке понятия «метод» в правовой социологии.

Ключевые слова: методология социологии права, эмпирические методы сбора первичной информации, исследовательские методики, социологическая концепция права.

The paper analyzes the various methods by which science the sociology of law operates at legal phenomena investigated. The tell about classification methodology of sociology of law and studies different approaches to the interpretation of the term "method" in legal sociology.

Keywords: methodology sociology of law, empirical methods of collecting primary data, research methods, sociological concept of law.

Предмет дослідження тієї чи іншої науки нерозривно пов'язаний з її методом. Метод науки – це шлях наукового пізнання соціальної дійсності, це правове знання про вивчені соціальні явища в їх дії, формуванні, поглибленні і систематизованому виразі. Але поняття «метод» використовується в соціології права щонайменше в двох значеннях. По-перше, поняттям «метод» в юридичній соціології називаються прийоми, способи збору емпіричної інформації – спостереження, опитування, аналіз документів та експеримент. Ці прийоми нерідко називаються дослідницькими методиками. Метод в подібному розумінні є способом збору конкретної інформації, основним елементом прикладного соціологічного дослідження.

Особливістю, що відрізняє дослідницькі методи (методики), є те, що вони являють собою визначений і досить жорсткий набір готових процедур і правил, який може використовувати після нескладної підготовки кожен. Дослідницькі методики виключають у процесі їх застосування елементи творчості, самостійного домислу, інтуїцію тощо, тобто все, що виходить на передній план, коли досліджується те чи інше питання в соціології права.

Друге значення поняття методу науки для соціології права не менш важливе, оскільки вона проводить не лише прикладні, а й теоретичні дослідження. Метод в розглядуваному аспекті є чи не основним елементом теоретичного дослідження, з допомогою якого формулюються концепція дослідження, його цілі і задачі, гіпотези тощо. Поняття методу в цьому значенні є дуже близьким, якщо не тотожним, поняттю наукової стратегії. Таким методом в сфері соціології права є сама концепція соціологічного праворозуміння, що застосовується для дослідження і пояснення правових явищ і правових аспектів соціального життя.

Тому як методом юридичної соціології може виступати і сама теорія та пізнанні нею закономірності юридико-соціальної дійсності. Теорія виконує свою певну методологічну роль щодо методу, проте не можна стверджувати, що метод – це завжди супутне та другорядне явище щодо теорії. Насамперед теорія виконує свою функцію тільки в тому разі, коли сама служить дієвим методом дослідження, коли втілені в неї принципи, форми та закони пізнання стають методом діяльності дослідника. У свою чергу, метод може призвести до створення цілковито нової теорії, нових теоретичних ідей та уявлень [1, с. 67]. Саме на такому прикладі ми можемо спостерігати як прямий, так і зворотний зв'язок елементів системи «предмет і метод», який характеризується необхідністю, постійністю та революційністю.

Можна наголошувати на тому, що саме в соціології права знайшли розуміння і визнання найважливіші методологічні орієнтири, насамперед такі, як висновок про те, що суспільство, суспільні явища можна успішно вивчати і пояснювати методами точних наук, що саме діяльність живих людей, учасників різноманітних форм соціального спілкування зберігає чи змінює динаміку і облік суспільства, його структуру й інститути, робить права і свободи реаліями чи, навпаки, фікціями.

Таким чином, метод соціології права виступає як складна та неоднорідна сукупність прийомів і способів пізнання і пояснення правової дійсності. При цьому основними характеристиками даного методу є: 1) достатньо самостійне існування теоретичного та емпіричного рівнів аналізу; 2) впевненість у корисності використання прийомів і способів точних наук при вивченні права; 3) стійка орієнтація на правило, у зв'язку з яким діяльність самих суб'єктів суспільних (правових) відносин визначає динаміку суспільства, змінює його інститути і структуру; 4) увага й ін-

терес як до прийомів і способів, що дають змогу виокремити об'єктивні характеристики правових явищ, стійкі закономірності природи дії права в сучасному суспільстві, так і до наукових зусиль, що направлені на пояснення ролі самих носіїв прав і свобод у їх виникненні, реальному використанні та захисті [2, с. 20-21].

Не можна залишити поза увагою порівняльний метод та його суттєвий вклад у розвиток соціології права. Цей метод проводиться в рамках правової соціології в двох вимірах: тимчасовому (історичному) і просторовому (географічному). В області права порівняння пов'язане з великими труднощами і має проводитися з максимальною обережністю. Той факт, що який-небудь інститут виконує визначену функцію за допомогою тієї чи іншої процедури, породжує питання про витоки цієї процедури, про те, як вона була створена у власному середовищі чи, можливо, її перейняли з якоїсь іншої юридичної системи. З іншого боку, серйозним джерелом труднощів є термінологія. Одне й те саме слово в споріднених мовах не лише означає іноді зовсім різні речі, але й навіть в одній і тій самій мові з часом може позначати різні інститути. Таким чином, порівняння повинно проводитися на основі реальних функцій, а не інститутів, а тим більше на основі вживаних термінів.

Найбільш доступним для соціології права є порівняльно-історичний метод, що застосовується до різних інститутів, оскільки він потребує тільки детального аналізу історичних і етнографічних документів. Якщо одне й те саме явище спостерігається в багатьох правових системах, є привід говорити про його загальний характер. Цей метод, до речі, застосовував Марсель Мосс в «Есе про дар», формулюючи гіпотезу про те, що дар був первісною формою товарообміну. Так він продемонстрував застосування порівняльно-історичного методу в соціології права [3, с. 27].

Особливе місце в методологічному інструментарії соціології права займають соціологічні методи емпіричних досліджень, точніше – методи збору емпіричної інформації (спостереження, опитування, аналіз документів та експеримент).

Метод спостережень – збір первинних даних, пов'язаних з об'єктом дослідження, здійснюваний дослідником особисто шляхом безпосереднього сприйняття. За ступенем втягнення дослідника в процеси, що спостерігаються ним, розрізняють включене і невключене спостереження. Перший вид використовується при вивченні масових процесів, і при цьому дослідник безпосередньо не бере участі в подіях, що спостерігаються, він вивчає їх віддалено, ніби зовні. Другий вид спостереження, навпаки, вимагає від дослідника брати участь у досліджуваному явищі, процесі. У таких випадках дослідник або перебуває в прямому контакті з учасниками даного процесу, або сам входить в групу на правах учасника. А вже спосіб входження правовий соціолог вибирає сам. Це може бути «відкрите» чи «приховане» включення дослідника, і від цього буде залежати результат дослідження. Деякі дослідження взагалі можна проводити лише в закритій формі, навіть приховуючи істинне ім'я правового соціолога. Бо інакше дослідник взагалі б не отримав допуску до досліджуваної групи (злочинців, тоталітарну релігійну секту). Але потрібно пам'ятати, що спостереження має як позитивні риси, так і недоліки, основним серед яких є прояв суб'єктивізму дослідника, що починається вже із самого факту його особистого залучення до життя об'єкта, що спостерігається.

Аналіз документів як ще один емпіричний метод збору інформації особливо важливий, адже пов'язаний з процесами, що трапляються в суспільстві і пов'язані з правовими явищами, їх дослідник може почерпнути з документальних джерел:

преси, радіо, телебачення, ділових документів. При цьому дослідник, отримавши документ, перш за все має скласти загальне уявлення про нього, подивитися, який контекст документа, з якою метою він був створений, виявити надійність та достовірність документа, зафіксованих у ньому даних, дізнатися, який резонанс мав цей документ, який його фактичний та оціночний зміст [4, с. 38].

При аналізі традиційними методами можна виділити зовнішній та внутрішній аналіз. Зовнішній аналіз дає змогу зробити висновки щодо історичних обставин, у яких створювався документ, його справжніх мотивів, дає змогу перевірити надійність та достовірність документа, тобто зовнішній аналіз розглядає документ як елемент у системі суспільних відносин, і з його допомогою можна зробити висновки щодо того, наскільки важливий той чи інший нормативно-правовий документ, і яку роль він відігравав чи відіграє в суспільстві.

Внутрішній аналіз – це аналіз самого змісту документа. Він допомагає віднайти співвідношення різних елементів тексту документа, його модалність. Це неабияк важливо, коли маємо справу з правовими документами, адже їх структура особлива і обов'язково повинна бути узгоджена не тільки в межах певного нормативного акта, але й з іншими правовими документами, особливо із законодавчими актами, на виконання принципів системності та верховенства закону.

Виділяють два типи аналізу документів:

- 1) традиційний – ланцюжок логічних побудов, спрямованих на виявлення суті аналізованого матеріалу;
- 2) формалізований (контент-аналіз) – потрібно знайти легкопідраховувані ознаки, риси, властивості документа.

Наразі метод контент-аналізу доволі часто використовується в соціології права з метою віднайти не тільки кількісні характеристики правових документів, але

й для реалізації проблем дієвості цих документів, потреб їх створення чи, навпаки, скасування дії. Оскільки основною вадою традиційного аналізу є суб'єктивізм, бо кожен дослідник може по-своєму інтерпретувати документи, суть контент-аналізу зводиться до того, щоб знайти такі якості, риси документа (наприклад, частота вживаних визначених термінів), які б відображували істотні сторони змісту документа.

Російський дослідник А. Н. Алексеев, а слідом за ним Т. А. Жарікова виокремлюють такі принципи контент-аналізу: а) сходження від тексту до позатекстової реальності (тобто до соціальної дійсності у її різноманітності, а не тільки до джерела); б) строгість дослідження [5, с. 66].

Контент-аналіз застосовується, як правило, при наявності великого за обсягом і несистематизованого матеріалу. При цьому знову ж таки не потрібно мати уявлення про те, що це лише кількісний метод, він має кількісно-якісну природу, адже, наприклад, при систематизації нормативно-правових актів головною рисою буде не вибір тієї чи іншої категорії документів, а питань, які вони врегульовують.

Контент-аналіз повинен проводитися за чітко виробленими правилами, серед яких доречно виокремити: строгість, тобто його обґрунтованість і відтворюваність, систематичність, вимірювальність, повне охоплення всіх досліджуваних джерел і об'єктивність [4, с. 67].

Об'єктивність як вимога контент-аналізу свідчить про те, що він має проводитися за строго виробленими правилами, його категорії та визначення мають бути однозначними.

Під систематичністю розуміється упорядкування змісту контент-аналізу через категорії, які обираються залежно від мети дослідження, і жодна частина змісту не повинна випасти з аналізу.

Усі елементи аналізу мають бути реально присутніми і зафіксованими згідно

з методикою аналізу, а не інтерпретованими дослідником, що й становить вимогу вимірності.

Вимогу відтворення можна охарактеризувати за формулою: «вимірною так, щоб можна було перевірити» [5, с. 68]. Справді, неврахування викривлення потреб сучасного правового врегулювання тих чи інших суспільних відносин часто призводить до того, що нормативно-правові акти залишаються «мертвими» і не відповідають вимогам дійсності.

До того ж контент-аналіз може ефективно використовуватися при прогнозуванні у соціології права. Можна, дослідивши настрої населення і частоту вживання тих чи інших суджень, спрогнозувати їх конкретне вирішення в правовому регулюванні, застосовуючи певну модель розвитку. Або ж навпаки, створюючи проект нормативно-правового акта і дослідивши об'єктивні умови його функціонування і громадську думку, можна спрогнозувати його дієвість і доцільність. На жаль, часто законодавець не звертається до контент-аналізу при прогнозуванні юридичної ефективності нормативно-правових актів. Отже, варто погодитися з тими науковцями, які вважають, що погляд про складність і методологічну неправильність контент-аналізу пояснюється не його слабкими можливостями, а незнанням цих можливостей, невмінням користуватися цим методом, а також некоректною постановкою завдань дослідження. Можливості ж контент-аналізу насправді дуже великі. З його допомогою можна розглядати весь комплекс проблем, пов'язаних зі створенням та сприйняттям тих чи інших нормативних джерел.

В аналізі законодавчих актів, окрім дослідження самого тексту, є дуже продуктивним вивчення відгуків населення на закони, що приймаються. Та на жаль, в останні роки активність населення в цьому плані помітно знизилась, що пояснюється по-

дорожчанням передплати і наростаючим розчаруванням у політичних лідерах і політиці взагалі.

Опитування – метод збору первинної інформації про досліджуваний об'єкт під час безпосереднього або опосередкованого соціально-психічного спілкування дослідника й опитуваного (респондента) шляхом реєстрації відповідей респондента на задалегідь підготовлені питання. Основне значення методу опитування полягає в тому, щоб отримати відображену в свідомості опитуваного інформацію про факти, події, оцінки, пов'язані з його життєдіяльністю. Особливе значення цього методу в дослідженні соціальних явищ і процесів, що є малодоступними безпосередньо спостереженню, а також в тих випадках, коли сфера, що вивчається, мало забезпечена документальною інформацією. Найбільш ефективно його застосування в поєднанні з іншими методами дослідження.

Однак метод опитування має обмеження в застосуванні. Справа в тому, що дані, отримані в результаті опитування, виражають не об'єктивні факти, а суб'єктивну думку опитаних. Тому висновки, отримані на базі опитування, потребують порівняння з іншими даними, що отримані з допомогою інших методів, які більш адекватно відображають об'єктивне становище справ.

Види опитувань:

– анкетування – письмова форма опитування, у якій використовується опосередкована ланка: готова анкета;

– інтерв'ю – опитування у формі усної бесіди дослідника з респондентом;

– експертне опитування – коли в ролі респондента виступають «експерти», тобто люди, які через професію, обставини, життєвий досвід володіють більшою інформацією з досліджуваної проблеми, ніж усі інші.

Також існують два типи опитувань: суцільне і вибіркове. Якщо дослідження

охоплює всю сукупність членів тієї чи іншої групи як респондентів, воно називається суцільним, а опитувана група – генеральною сукупністю. Якщо ж опитується не вся група, а вибірково окремі її представники, така форма опитування називається вибірковою, а опитані люди – вибірковою сукупністю, чи вибіркою. Таким чином, вибірка – це спеціально відібрана за особливим критерієм частина генеральної сукупності. Звичайно ж вибірка потрібна, коли неможливо опитати всіх людей, задіяних з того чи іншого питання, що досліджується соціологією права. Але слід пам'ятати, що вибірка має бути репрезентативною. Репрезентативністю називається можливість вибірки відображувати реальні характеристики генеральної сукупності. Це означає, що вибіркова сукупність людей повинна мати такий саме статистичний розподіл якостей, що досліджуються, як і генеральна сукупність, лише тоді можна досягти об'єктивного результату.

Для дослідження малих груп признаний соціометричний метод, що, до речі, розроблений психологом Я. Морено і застосовується переважно в психології. У його основу покладено природне прагнення людини дистанціюватися від несимпатичних йому особистостей і контактувати переважно з тими, хто йому приємний. При цьому респондентам задаються питання на кшталт: «Кого ви б узяли із собою в подорож?» або «З ким би пішли в розвідку?». На основі цього методу в соціології права можна визначити, як додержання правових приписів залежить від особистісних симпатій між членами групи, вирахувати показники конфліктності [7, с. 37-41].

При опитуванні можливе застосування закритих і відкритих запитань. Перший вид охоплює лише варіанти відповідей, а другий дає змогу респонденту висловитися з приводу того чи іншого питання. Відкри-

ті запитання складніші в плані їх формування і черговості, але вони більш реально показують суспільну думку, відображаючи при цьому конкретний стан речей.

При опитуванні важливим також є і поведінка дослідника. Його мова не повинна бути упередженою, запитання не повинні бути провокаційними, інакше опитування буде зведене до мінімуму, його результати стануть ненадійним джерелом даних. До того ж не потрібно змішувати декілька запитань в одному, це може заплутати респондента або він дасть відповідь на одне запитання, не давши її на інше. Доречніше ставити запитання, що висвітлюють проблему всебічно.

Але написати запитання – це тільки півсправи. Їх слід розставити так, аби створити пов'язану сукупність, яка злагоджено працює. На перше місце варто поставити легкі запитання, що мають доволі нейтральний зміст. Слід одразу довести респондентові, що відповідати на запитання просто. Демографічні запитання (вік, національність тощо) належить поставити наприкінці дослідження. Якщо серед них є запитання щодо прибутків респондента, релігійну приналежність, вони повинні стояти останніми, бо спричиняють найбільшу кількість відмов. Кожне запитання повинно бути контекстно пов'язано з наступним. Спочатку повинні йти загальні запитання, а потім спеціальні [8, с. 29].

Роль опитування важко переоцінити. Дуже корисним воно здається і в соціології кримінально-процесуального права. Йдеться про легітимне оперативно-розшукове (контррозвідувальне) опитування. Воно використовується всіма оперативними підрозділами МВС України, СБ України, іншими правоохоронними органами, яким надано право здійснення оперативно-розшукових дій. Вдале визначення щодо такого опитування дав О. Ю. Шумилов: «опитування громадян – одна з передбачених законом оперативно-розшу-

кових дій, яка полягає у збиранні зі слів опитуваної особи первинної фактичної інформації, що має значення для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності [9, с. 38]».

Щоб особа в перебігу опитування надавала інформацію, яка цікавить і заслуговує на увагу правоохоронних органів, оперативний працівник повинен певним чином налаштувати її на це. Важливо пам'ятати, що опитування – це не допит і має суто добровільний характер, будується на засадах взаємозгоди до спілкування. Тут оперативний працівник, як справедливо зазначає М. О. Шилін, змушений не вдаватися до норми Кримінально-процесуального кодексу, а спиратися на морально-етичні норми, застосовувати метод не примушення, а переконання в необхідності взаємодії, співпраці з правоохоронними органами, посилаючись при цьому на конституційний обов'язок громадян України захищати Батьківщину, її незалежність і територіальну цілісність, брати участь у забезпеченні економічної й інформаційної безпеки держави [10, с. 166]. Про результати такого опитування оперативним працівником можуть бути складені докладна довідка, рапорт, оперативна (службова) замітка, протокол.

Цікавим є також інтерв'ювання в межах т. зв. фокус-груп. Це метод збору інформації, що передбачає володіння певним досвідом респондентів, і ця умова стає характеристикою відбору. У межах соціології права такі групи можуть бути сформовані з юристів різного роду кваліфікації або ж з певного кола осіб, які за певними характеристиками (чи то рід діяльності, сфера проживання, майновий чи віковий стан) підпадають під сферу дії якогось нормативно-правового акта. В. В. Курапін наголошує, що у фокус-групах потенціал спілкування реалізується більшою мірою, ніж у різновидах масового опитування. Тому що в процесі проведення групових

дискусій створюються умови для кращого розуміння установок, мотивації людей з боку дослідника, взаєморозуміння між респондентами. Це, в свою чергу, дає змогу з'ясувати як і думки людей, так і підвалини таких думок з певного питання [11, с. 11-12].

Можливо, інтерв'ювання фокус-групи є чи не найнадійнішим методом збору емпіричної інформації для соціологічних досліджень у праві, адже при цьому відсутній негативний вплив чинника відриву респондентів від їхніх власних занять завдяки попередньому запрошенню учасників і такого чинника, як несприятлива обстановка опитування. При цьому важливим є те, щоб дослідник поведився як «наївний спостерігач», утримуючись від висловлювань власних поглядів у дискусії.

Фокус-групову дискусію справедливо відносять до ігрових методів збору емпіричної інформації, адже ведеться вона у формі бесіди, візуальних відтворень, часто в анонімній формі висловлення думок. Вагому роль тут відіграють як і вербалізовані відповіді під час опитування, так і невербальні прояви активності (жести, міміка, вигуки та ін.). Головне стежити, щоб дані факти не вплинули на думку інших респондентів.

Статистичний метод теж широко використовується соціологією права, адже дає безпосередньо змогу простежити показник ефективності ролі права в тій чи іншій сфері. У 1827 році у Франції опублікували перші статистичні дані про судову практику в «Звіті про правосуддя з цивільних і кримінальних справ», що збереглися і зараз. Передбачалося випускати звіт щорічно, за винятком форс-мажорних обставин. Ініціативу підтримали й інші країни Європи.

Правова статистика (номостатистика) починалася саме у сфері судової практики. На сьогоднішній день правова статистика подає інформацію про відсоток розкри-

вання злочинів, про їхню загальну кількість, указує кількісний показник криміногенності тощо.

Окремого акценту заслуговує метод експерименту як оптимальний метод дослідження реакцій тих чи інших соціальних груп на вплив факторів, що сприяють зміні сформованої ситуації. Він дає змогу отримати інформацію про виникнення кількісних і якісних змін в життєдіяльності досліджуваного соціального об'єкта в результаті дії введених і підконтрольних експериментатором нових факторів. У соціології права його проведення має деякі труднощі, тому що, по-перше, соціальна реальність являє собою більш тяжкий предмет експериментування, ніж реальність фізична чи біологічна, по-друге, вступає в дію суб'єктивний фактор – свідомість, воля, інтереси і цінності задіяних в експерименті людей.

Структура експерименту включає такі елементи: експериментатор або суб'єкт дослідження; об'єкт експерименту – соціальна цілісність чи група, що поставлена експериментатором у штучно створені умови; експериментальний фактор чи незалежна змінна – керовані і контролюючі дослідником спеціальні умови, інтенсивність і направленість дії яких обмежені рамками експерименту (наприклад, різноманітні види покарань і заохочень за ті чи інші проступки, визначені стимули і перешкоди); експериментальна ситуація – ситуація, штучно створена дослідником до введення в неї експериментального фактора.

Експеримент може бути польовим чи лабораторним (залежно від природних умов чи штучно створених), реальним чи ідеальним (залежно від того, чи реально існує ситуація, чи має місце вигадане інформаційне поле), а також паралельним, коли порівнюються експериментальна група і реальна, і послідовним, коли порівнюється одна й та сама група до і після дії незалежної змінної.

До якості проведення експерименту звичайно пред'являються дві основні вимоги. Перша – це вимога чистоти експерименту, тобто максимально можливої відсутності під час його побічних і непередбачених впливів. Друга – репрезентативність експерименту, тобто максимальне забезпечення того, щоб штучно створена експериментальна ситуація передавала основні характеристики і риси природної ситуації [3, с. 47-52].

Отже, метод соціології права дає змогу розглянути право в динаміці як складову частину соціальної практики, що постійно взаємодіє з різноманітними сторонами суспільного життя. Неоціненною є конструктивна роль методу юридичної соціології при розв'язанні проблем сучасного українського правотворчого процесу. Методологія допомагає пізнати і зорієнтуватися у величезній багатоманітності фактів, служить необхідною умовою забезпечення раціональності й ефективності пізнавальної діяльності, є спрямованою ідеєю, що виходить від людини до предмета. Але потрібно пам'ятати, що метод не є гарантом відкриття у сфері науки. Він є лише необхідною умовою розвитку наукової творчості, але аж ніяк не її заміною. Метод є необхідним елементом будь-якої пізнавальної діяльності, його не можна отожднювати з пізнавальним процесом загалом, оскільки в системі компонентів пізнавальної діяльності метод повинен належати до засобів пізнання. Виходячи з цього, необхідно зазначити, що ідея створення універсального методу наукового відкриття є об'єктивно утопічною та методологічно неприйнятною.

Природа методу соціології права є двоїстою: з одного боку, соціологія права як самостійна галузь юридичних знань використовує і збагачує своїм резонансом методи конкретно-юридичного пізнання (аналіз юридичних документів, порівняльно-правовий і порівняльно-історич-

ний методи), з іншого, – застосовуючи соціологічно-прикладні методики (спостереження, експеримент, контент-аналіз), її метод є визначеним поєднанням прийомів і способів пізнання соціальної дійсності, що склалися в загальній соціології, а також використовуються в правознавстві, передусім у теорії права. Соціологічний компонент методу соціології права не зводиться, звичайно, до дослідницьких методик, про які говорилося вище, хоча це важливий компонент. Однак разом із значеним із загальної соціології «прийшли» в соціологію права теоретико-методологічні принципи і прийоми пізнання соціальної дійсності. Останні виступають важливим елементом наукового світогляду в рамках соціології права. Це є досить закономірним явищем, що впливає з логіки наукового дослідження та обумовлюється різноманітними проблемами правової реальності. Адже співвідношення, взаємодія та інтеграція наук зумовле-

ні не лише внутрішньою логікою та тенденціями розвитку самої науки, а й потребами практики, що ставлять перед наукою такі комплексні завдання, які будь-яка галузь знання не в змозі вирішити нарізно. Лише органічна єдність різноманітних методів зумовлює отримання правовою наукою певного необхідного емпіричного базису, збагачує можливості всебічного пізнання правової дійсності, допомагає побачити і пояснити багатосторонній характер права.

На особливу увагу заслуговує і концепція соціологічного праворозуміння, що виконує роль зв'язувального елемента всієї системи методів соціології права, адже постійно направляє дослідника в русло пізнання правових явищ і процесів у взаємозв'язку їх з неправовими процесами і явищами – усією сукупністю соціальної реальності, яку мають впорядкувати норми права і від якої залежить механізм їх ефективної дії.

Список використаної літератури

1. *Гревцов Ю. И.* Социология права. Курс лекций. – СПб : Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – 312 с.
2. *Козловський А. А.* Право як пізнання: Вступ до гносеології права. – Чернівці, 1999. – 295 с.
3. *Губарь О. М., Попова Е. В.* Социология права : учеб. пособие. – Донецк : Вебер (Донецкое отделение), 2007. – 451 с.
4. *Костенко Н. В.* Досвід контент-аналізу, моделі та практики / Н. Костенко, В. Іванов ; Академія української преси. – Київ : Центр вільної преси, 2003. – 200 с.
5. *Юськів Б. М.* Контент-аналіз. Історія розвитку і світовий досвід / Б. М. Юськів. Рівне, Перспектива, 2006. – 203с.
6. *Костенко Н., Іванов В.* Указана праця.
7. *Касьянов В. В., Нечипуренко В. Н.* Социология права. – Ростов н/Д : Феникс, 2002. – 480 с. (Серия «Учебники «Феникса»).
8. Опитування громадської думки. Фонд «Демократичні ініціативи», 2005. – К., 87 с.
9. *Шумилов А. Ю.* Новый оперативный закон России: структура и текст: Запреты и исключения из правил : Словарь терминов. – М. : Фирма АВС, 1996. – 54 с.
10. *Шилін М. О.* Співвідношення допиту й оперативного опитування : міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків : Нац. юрид. акад. України, 2004. – Вип. 65. – 212 с.
11. *Курагіна В. В.* Фокусовані групові інтерв'ю у соціологічному дослідженні: можливості, обмеження та методика проведення. Автореферат дис. ... кандидата соціологічних наук. – К., 1997. – 25 с.